

A posztgrammatikus „nyelv-tana”

Parti Nagy Lajos:
A hullámzó Balaton Estikréta

Azt a közhelyet, miszerint minden műalkotásnak „saját esztétikája” van, s amely közhelyet már régóta kiterjesztettük a művész életművére is, meg- és átéli minden egyes kritikus ahányszor csak pennát ragad. Persze, mint a közhelyek általában, ez is igaz voltaképp. Úgy jelentős, mint jelentéktelen művészet esetében „új esztétikát” kell felvázolni, hiszen a fogalmi nyelvre „hozott” mű egyediségét, értékes vagy értéktelen voltát csak egy mindig új esztétika képes legalább megközelíteni. Még inkább így áll a helyzet, ha olyan mű-világgal találkozol, ahol magának a befogadás irányának is fogalmi artikulációt kell adni, lévén egyáltalán *nem evidens*, honnan olvasol, honnan értelmezel.

A cím idézőjelbe tett szava – elismerem – gyengén sikeredett szójáték, idézőjelbe sem azért került, mintha idézet lenne Parti Nagytól. Ám éppen arra szeretnék utalni a címmel, hogy milyen irányból olvasom Parti Nagy Lajos műveit.

Szándékosan kerülöm a „szöveg” szót. Noha – mint ez alább kiderül – Parti semmilyen értelemben nem szorítható „hagyományos” műfaji keretekbe, de befogadásának éppen az az egyik specifikuma, hogy a „poszt...” állapotában leledző irodalomértés művi kategóriáit – például szöveg, posztmodern stb. – is igencsak kerülni illenék, ha az ember ténylegesen saját befogadói élményéről kívánna beszámolni, s nem csupán – minek is? – elhelyezni kívánná a szerzőt a térképen.)

Parti Nagy utolsó három könyve (a most tárgyaltakon kívül ideértve a *Se dobok, se trombitákat* is), tehát „versek”, „tárcák”, „novellák” együttesen és külön-külön egy sajátos posztgrammatikus (bocs!) „nyelv-tan”-t rajzolnak elő, magyarul Parti – értelmezésem szerint – úgy olvasandó, mint egy nyelv-tan-világ megalapítója. E nyelv(tan)világot most éppen csak rekonstruálhatom, így arra kell ehelyütt szorítkozni, hogy befogadásom irányát jelezzem csupán.

Noha nem szeretnék kitérni Parti irodalmi őseire, kapcsolódási pontjaira – vannak szép számmal – mégis meg kell idéznem közülük valakit, noha elsősorban nem mint „kedvencet”, hanem mert a tőle idézendők segíthetnek feltárnunk Parti nyelv-világát. Esterházy írta *A szív segédigéiben*: Nem használom a nyelvet, nem akarom felismerni az igazat, és még kevésbé azt Önök elé tárni. Az sem jut eszembe, hogy megnevezem a világot, következképp az égvilágon semmit sem nevezek meg, hiszen néven nevezni annyi, mint a nevet örökösen feláldozni a megnevezett dolognak”. Természetesen nem szeretném most rekonstruálni a nominalisták és realisták középkori vitáját. Annyi azonban világos kell legyen, hogy Esterházy nyelv-tan alapításáról ír. Csakhogy itt nem a newspeak értelmében vett „új nyelvről” van szó, hanem a nyelv és világ tradicionális viszonyának ismételt kikezdéséről, arról, hogy az ezek értelmében befogható művészet – és Parti Nagyé ilyen – a világot ha nyelvet alapítja meg, tehát valóban, mint Wittgenstein elhíresült mondata állítja: „nyelvem határa világom határát jelenti”.

»Tagyon csicsó, tagyon csicsó« kiabálta az úrisiten, s csak zengett akkor az a gyönyörű vidék itt alattam. Zengett a névadástól. Mert ami el van nevezve, az van és kabhegy. Legyen meg a te aka-

rattya.” Ez még a *Se dobok...* kötetből való. Parti nyelvet és nyelv-tant alapít, hogy világot alapítson. Tenger idézet hozható tőle, hol a nyelv-tan alapítás nem feltétlenül „új nyelvet” jelent, hiszen „addig pászintgatom, csoportosítom, / mi tartozik, hogyan, miért és mihez, / míg átdereng a napsütötte formán / az a kert itt, és verssé összeáll.” (*A Csorba-kert*). Parti azon típusú nyelvalapítókhoz tartozik, akik keveset beszélnek magáról e nyelv-teremtésről, a teremtés problematikussága magában a műben artikulálódik, s nem annyira a rá való reflexióban. (Ez a tény egyébiránt jólesően elkülöníti őt nem egy „rokonától”). Mégis megtalálhatók – főképpen a „korai” versekben – a kritikus számára fogódzóként is megragadható mondatok: „szomorú, lassú ének, / hát nézz hülyének. Tisztára mosott mondatok, / hiány, hiány.” (*Szomorú, lassú ének*). A dualizmusnak az Esterházy emlegette megszüntetése azzal a „teher-tétellel jár, hogy miután nincs téma, világ, stb. egyfelől és „kritikai”, költői nyelv másfelől, Parti Nagy számára a forma kihívása a „tisztára mosott mondatok” kellene hogy legyenek. A mondat, mint a dualizmus nemlétének kihívása – siker esetén – kivételes homogeneitást jelent az alkotó számára. Kevés szerzőnél lehet oly léleknyugalommal közös címmel ellátni két különböző „műfajú” kötetet, mint Parti Nagy Lajosnál. Azért is hágya át a műfajok határait, mert a mondat-teremtés mint kihívás jelenti számára a mű lét-feltételét. Ugyancsak „korai”, remek versében (*A fiumei kettes számú tengerész-szeretothon teraszáról látni a tengert*) azt írja: „hát vitathatatlanul költészet az / mikor a pitralon illatú kormányos-matróz / megfordítja alkonyattájt / a nagy kékséget és üzen tintaceruzával / Baba minden, de minden Teérted volt.”

„anyám én Rejtő Jenő vagyok és nem P. Howard”, írja ugyanebben a versben. Megítélésem szerint erről „szól” Parti Nagy Lajos minden művése. Legújabb kötetete („novellák”) ugyanezt formázzák. „Nincs egy nézet, mondja az utazó, bizonyos Barthos, tiéd se egy... A nézeted mindenképp de-formáció. Aki elképzel, illetve kiegészít, az elrajzol. (*Vandár Ernő, aranyom*). A „novellák” nemcsak a hagyományos történettel, „témával”, idővel nem rendelkeznek (ez természetes), de el-különlülnek a posztmodern szöveg mára már lassacskán szinte kötelező textúrájától is. Ami van: mondatok, de-formáció, s a helyek, „hősök”, idő-síkok, szövegek ebben a nyelvtörte-alapította világban szólnak meg; nyelven kívüli létük-értelmük nem rekonstruálható.

Fájdalmasan lemondván a „novellák” megidézéséről, arról kell még feltétlenül szólnom, hogy ennek a nyelv-tan-világnak, azaz Parti formavilágának eminens összetevője a *szeretet*, kétfelől méghozzá. Egyrészt a forma odaláról, mert ebben az iróniával felépített világban csak úgy sugárzik a szeretet, hogy konzekvens legyenek: a nyelv szerete. Másrészt a befogadásban feltétele az *elfogadás*nak a szeretet, vagyis Parti „tisztá mondatainak” szeretetteli átélése. Enélkül, azt hiszem, nem lehet Parti Nagy Lajos világához eljutni. (*Jelenkor*)

KARDOS ANDRÁS

Baka István: November angyalához

A költői álarcok korát éljük: Wöres Sándor Psychéje, Rákos Sándor „társasmonológjai” Catullusszal és Berda Józseffel, Kálnoky László Homálynok-émlékiratai is bizonyítják a költői én sajátos megsokszorozásának lehetőségeit. Baka István előző verskötetében, a Sztyepan Pehotnij testamentuma címűben egy különös kettősséget vállalt – megkettőzve önmagát –: egyszerre közelebb került önmagához és ugyanakkor egy távolabbi tükörben homályosabbaknak látszottak arcvonásai. Ezt az elszakíthatatlan „kettős én”-t, a maga másfajta Esti Kornélját már az is érzékelteti, hogy az „elrejtett” másik én, Sztyepan Pehotnij orosz név magyarul Baka Istvánt jelent. Most a November angyalához című verskötetben részben folytatja a Pehotnij-verseket, részben megsokszorozza alakváltozásait Háry Jánostól Yorickig.

A Búcsú barátaimhoz című versében bevallja, hogy Yorick és Pehotnij fogadott fivérek, közeli rokonok, noha az egyik Helsingör ködébe burkolódik, a másik meg a pétervári alkonyatban sétál. A Yorick és Pehotnij kettősségére a búcsúzás pillanataiban újra felhívja a figyelmet: „Jó volt-e élni mondd Yorick s Sztyepan te / Vagy legalábbis elviselehető / Vigasztaljon ha nem fogad be Panthe- / On titeket befogadott a Nő...” A Yorick-szerep még számos asszociációt kelt az olvasóban a Shakespeare-dráma ismert szereplője mellett: hiszen Kormos István szegény Yoricknak nevezte magát, s azonosulva e szereppel, kötetcímmé emelte e nevet. „Halálon túl kicsit / mondjuk ötszáz évvel / senki nem tudja rólam / hogy én valék Yorick...” írta Kormos. Baka István pedig külön ciklusba rendezve emeli ki három Yorick-versét: „Yorick visszatér”. Ezekben a Yorick-versekben feltűnik az Istennel parolázó és vitatkozó költő, aki igazságtalannak tartja az „égi parlamentet”, hiszen Isten „koalíciós partnere a Sátán”. A földi parlament unott és utált mozzanatait nagyítja fel a költő égi méretűvé, történelmi nagyságúvá. A Vízözön-veszély és az Ararát-remény, a szőlőhegy és az asszony vonzása, a fenti és lenti döntés kétharmaddal vagy egyszerű többséggel, a kis világ romba döntése elkészeríti. De olykor mégis bizalom járja át: „Azt felelem nyugodtan félig holtan / Igazatok van udvaroncotok voltam / De nem ti én támadok fel újra.” A költő keserű hangulata folytatódik a Yorick-versekben: úgy érzi, hogy „világ-cellában” él, „szellentésnyi” csak az egész élet, mindenben ott látja a tragikusát és a tragikomikusát. Igen, ő még a mézben is ott érzi az epét. Baka István rejtetten felidézi Rimbaud versét, a Kóborlásaimat, de ő még kiszolgáltatottabb: ő még a cipő zsinórját sem pengetheti „mint lanton méla hűrt”. Neki a cipőfűzőjét is elvették, ő kukázott dalolva, keserűen állapítja meg: „az élet vélem újra jól kikúrt”. S a világ is megváltozott: Hamlet szobra már Helsingör főterén áll. Másképp látják őt is, hisz talán Claudius legjobb ügynöke volt. Elgondolkodik Yorick sorsáról: bizony bolond ember az, aki mindig kiáll, harcol, üt-közik, falnak megy. Yorick „nem tanul a jóból”.

Egyéni sorsa szorosan összefonódik Yorickéval és másokéval. Szenvedései ott élnek az álarcos költői egyéniségek felhámja mögött. A József Attila-verset idézi, a Lebukottat: „Megvallattak hogy vérzett már a seggem”, itt a kübli is, „együtt búzlik” vele. Yorick panaszdala – az ő panaszos éneke is. A Háry-versekben is ott rejtőzik a maga sorsa, aki korábban a császárokkal parolázott, „meglóbál most és fejfel lefelé / A Nixbe ejt le prüsszen-

tő halálom.” A lódító Háy János-magatartás lát-szólagos nagyotmondása, fantasztikus túlzása most hirtelen földközébe kerül. Mint a cirkusban a halálos ugrás pillanatában a légtornász, most a költő Háyként is kimondja az igazat: a trapézról a mélybe hullhat, közel a „prüsszentő” halál. Az álarcot olykor elemeli a költő arca elől, és ön-magát kitakarva szólal meg: „Negyvenhat évem piccsén kitakarva / Fekszem.” Máskor is a búcsú-zás és a halál-közelség szólal meg verseiben. A kö-tet címadó versében, a November angyalához cí-műben is a „krizantém-öllel” közelgő angyalhoz a halotti mécs szerelmével fordul – halottak napja után, de az öröklét lángjában reménykedik, az élet-be kapaszkodik. Még a víg bordal is összefonódik az elmúlás gondolatával, hiszen a költői kép, az életét jelentő borral teli hordót is a halál dugaszol-ja be. Máskor is a költői nyelv rejt magában szá-mos mondanivalót: „fény-infúzióba” van kötve, „Klepszidraként lassan lefolyva / Infúzió csöpög belém”, „test-koloncát” hurcolja, megbotlik, Van Gogh börtönudvarán jár körbe-körbe rabként.

A költő sorsa és a költői kifejezés mindig fog-lalkoztatja. Madách Imre alakját eleveníti fel a Tél Alsósztrégován című versében. Komor hangulatot idéz – téllal, kandallóval, fénnyel és árnyékkal, reá leső lovaggal és Fráter Erzsikével. Verssorokat ír-va – menekül előle az eszme, mondatai „vért” fröcskölnek, tán guillotine zuhan rá. De hova fus-son? A sakktábla-padlón ott vannak a befejezetlen játszma bábuai: „Ma már az Úr és Lucifer se játszik – / Feldöntöttek világosat, sötétet.” Úgy érzi ma-gát, mint a sakkjátékban a király, bástyái mögé hú-zódva, de a királynő már megküzdött helyette és elhullott. Baka István Madách költői sorsának vég-zetes kiszolgáltatottságát, hiábavaló sakk-játékát és az alkotó küzdelmét írja meg: „Már csak az Úr és eszkmó-homály jó: / Napok: csontbolygók gör-dülnek tova. / És alszik, alszik Alsósztrégova.” Ba-ka István nagyon közel érzi magához a sokat szen-vedő orosz költőket. Az 1987-ben Nobel-díjat ka-pott Brodskijt fordítja, mélyen azonosul költői vi-lágával, otthoni üldözött sorsával. Most ebben a kötetben az Orosz triptichonban Gumiljov, Jesze-nyin és Cvetajeva alakját idézi élénk. Gumiljov utolsó korszakát eleveníti fel a Csekában, ahol csak rejtve, fehér ingén üt át a forradalom piros szí-ne. Őt is „megcsapolta a Történelem”. 1921-ben kivégezték. A költő tragédiáját – mint hajdan Szerb Antal világirodalom-történetéből is tudtuk – most a verskötet prózái jegyzeteiben ismerteti: „A bolsevik forradalom első költő-áldozata” volt. S hozzáteszi, hogy Gumiljov kivégzése „az orosz ér-telmiséggel való leszámolás nyitányát jelentette”. Jeszenyin sorsának is csak a végzetes befejezését emeli versébe: az Angletterre nevű leningrádi szál-lodában lett öngyilkos a költő 1925-ben. „Mégis tovább él, odatetoválva / A légerektől keshedt mellkasokra.” A harmadik orosz költő-portré Cve-tajevára. Az irodalomtörténetekből és Baka kötet-beli jegyzetéből is tudjuk, hogy Cvetajeva párizsi emigrációjából tért haza Moszkvába 1939-ben. Férje és lánya eltűnt a légerekben, őt pedig evaku-álták. Szörnyű sorsát, nyomorát idézi a vers, a cím-ben említett Jelabugával, a véggel, a hókásával, az odavetett konccal, a hurokkal és az Istenhez fordul-lással. Cvetajeva 1941-ben felakasztotta magát: „Hurokká megkötöm a horizontot, / S föllendülök tehozódd, Istenem.” A Csak a szavak című versé-ben pedig keserűen kapcsolja össze a költői kifeje-zés lehetőségeit a maga sorsával, búcsúzásával. A vers elején háromszor ismétli a címben jelölt há-rom fontos szót. Igen, sajnos úgy érzi, hogy csak a szavak maradtak meg számára. A hínár-mondatok lehúzzák, és csak néhány szó ér partot. Kűszködik a test koloncával, megbotlik a „semmi és a lét kö-zötti / kűszöbén.”

Az Ősz és tavasz között, a Balázsolás Babitsá-

hoz hasonlóan – Baka István is évek óta testamen-tumot fogalmaz – Sztjepan Pehotnijként. A Ge-csemáné című felejthetetlen-szép versében búcsú-zik, vitatkozik Istennel, elkeseredik és reményke-dik, konok szembeszegüléssel kiált: „hát nem hát nem hát nem”. Borzongatóan félelmetes pillanato-kat idéz fel, mintha Ady Halál-lovait látná, mintha a jó Csönd-herceg lépéseit hallaná. Őt nem öleli át – mint Adyt – az Isten, csöndesen és váratlanul, szép tüzes nappalon vagy háborús éjjel. Bár Baka István is roskadozva viszi a lelkét mint költő-elő-dje, de ő érzi az Úr erejét, megalázó hatalmát, kite-pi magát az angyalok kezéből: nemet mond. „S tu-dom nem múlhat tőlem e pohár / Kitépem hát az angyalod kezéből / Magam hogy mégse úgy le-gyen ahogy Te / Akarod hanem ahogy én ahogy / Én akarom én akarom Uram.” (Jelenkor)

SZEKÉR ENDRE

LEXIKON

A világirodalom története

Babits Mihály 1934–35-ben megjelent Az eu-rópai irodalom története; Benedek Marcell Irodalmi Lexikon (1927), A modern vilá-girodalom 1800–1920, A francia irodalom (1928), Az olvasás művészete (1957); Szerb Antal 1941-ben megjelent háromkötetes A világirodalom tör-ténete és Lukács György: Világirodalom I–II. (1969) után jelentkezni egy világirodalom törté-neével merész vállalkozás. Jól gondolja meg, aki ilyen nagy fába vágja fejszéjét! A nagy elődök munkáit követő fél évszázados hiátus után, hézag-pótló művel jelentkezett e könyv szerzője. Az összehasonlítás, különösen a modern irodalmat il-letően, értelmetlen, s éppen ezért szükségtelen, hi-szen Babits Mihály és Szerb Antal óta több írónemzedék írta be nevét a világirodalomba. Hi-ányzott ez a könyv, valakinek meg kellett írnia, s ez a valaki történetesen Kristó Nagy István.

Nem irodalomtörténészek, irodalmárok számá-ra készült munkája, a szélesebb értelemben vett művelt átlagolvasó látókörét kívánta tágítani, egy térben és időben messzebbre mutató univerzumra. Kristó Nagy szuverén egyéniség, nem kíván a nagy elődök lába nyomába lépni, a világirodalom történetének felvázolására irányuló munkája egy sokat olvasott, nagy irodalmi műveltségű literátor sajátos arculatú bemutatkozása, amelyben a szub-jektum jelentős szerepet játszik: arról ad képet, hogy mit jelent számára a világirodalom, e nagy kiterjedésű anyagból mit tart fontosnak – saját ér-tékelése alapján – közölni a jelenkor olvasóival. Maga szerényen „hübrisz”-nek, az elbizakodottság egyik formájának tartja vállalkozását (60. old.), amely a Gilgames-eposztól napjainkig alig kilen-cszáz oldalba zsúfolva kívánja átfogni a világiro-dalmat – kiemelten nagy teret szentelve a modern irodalomnak. Bizonyos önkorlátozásra készítette e szinte mérhetetlen mennyiség, így egész földré-szek, jelentős országok (Ausztrália, India, Kína, Japán; a teljes Délkelet-Ázsia) írói eleve kimarad-tak ebből a sokszínű világból.

„Könyvünkbe csak óriások kerülhetnek be” – írja (77–78. old.) ám ezt sajátosan értelmezi a gya-korlatban: hosszan elidőz egy-egy jelentéktelen írónál, másokra meg nem szán méltán megérde-melt helyet. Teszi ezt annak ellenére, hogy munká-ja végén tizenkét oldalas (ötszázhatvan cím!) iro-dalomjegyzéke dokumentálja olvasottságát – és alig méltányolható „szerénységét”. Hosszan vitat-

kozhatnánk az arányokról/aránytalanságokról, már az ókori görög és latin auktorok kapcsán is. Meglepően bőven foglalkozik Homérosszal, Ai-szóposszal, Aiszkhülosszal, Szophoklészszel, ille-tve Catullusszal, Vergiliusszal, Horatiusszal, máso-kat meg éppen csak megemlít. Fájdalmasabb szá-munkra, hogy a világirodalomba szervesen beépü-lő magyar szerzők – egy-két kivételtől eltekintve – nem szerepelnek súlyukhoz mérten. Némely me-gállapítása mellett sem mehetünk el szó nélkül. Thomas Mannt tárgyalva hosszabban elidőz a Buddenbrook háznál, azzal az elfogult véle-ménnyel, hogy azt soha felül nem múlta, holott az éppen csak érintett Varázshegy, a József és testvé-rei és a Doktor Faustus sokkal jelentősebb regény-folyam: tágabb filozófiai-teológiai, illetve ókortör-téneti-bibliai kitekintéssel. S vajon szükséges-e töprengeni Th. Mann naturalizmusa, illetve kriti-kai realizmusa felett, amikor a történelem már ked-vezően ítélt e világjelentőségű író életművéről.

Mit kezdünk azzal a megállapításával, hogy Zo-lát „nehezen számíthatjuk... világirodalomnak... France-ot, Rolland-t még kevésbé” (616. old.), avagy „találhatunk-e... az egész mai vilá-girodalomban jelentősebb írókat az 1927-ben született Günter Grassnál?”, kinek Bádodgob-ja a „Száz év magány-ra is hatott”. (832., 834. old.). Ezekhez ha-sonló meglepő kijelentéseket tucatszám találha-tunk. Sajnálatos, hogy évek múltak könyve megírá-sa és kiadása között, s utólag nem pótolta e hiá-nyosságokat. Nem említi Szolzsenyicint: A Gulag szigetvilág, a Rákostály, A pokol tornáca, vala-mint a Vörös kerék műveit; Ajtmatovnak csupán korai műveit „ismeri”, sem a Fehér hajó, sem Az évszázadnál hosszabb ez a nap, sem a Veszthely című könyvekről nem tesz említést; Jorge Amado csak egy könyvvel szerepel; Okudzsavánál a Mer-szi, avagy Sipov kalandjai-t ismerteti, de hallgat a Szegény Avroszimov-ról, s a Dilettánsok utazásá-ról. Jorge Semprun nevét a névmutatóban sem ta-láljuk, holott A nagy utazás, Az ájulás, a Ramon Mercador második halála és a De szép vasárnap is említést érdemel; a Goncourt-díjas Schwarz-Bart Igazak ivadéka regényéről sem tud. Lelke rajta, hogy Malamud hazánkban megjelent számos köny-ve közül csupán A segéd ragadta meg figyelmét. Kafkáról írván nem említi fő műveit, Musilnál is csupán A tulajdonságok nélküli ember-ről szól.

Nem célunk a különösségek kutatása, sokkal in-kább a kihívás vállalása előtti főhajtás. És bár az érdekes elfoglaltságra, sajátos válogatásra számta-lan példa kínálkozik, fogadjuk el a szerző elősza-vában foglaltakat, tekintsük művét: „tájékozódás-ra készítő vázlat”-nak, tele „olvasói szubjektivi-tással”, „hangsúlyáthelyezéssel”, „személyes cso-dálat”-tal. Az olvasónak szíve joga elfogadni ítéle-tait, következtetéseit, avagy vitatkozni azokkal. Ha másra nem, erre a pezsztítő szellemi kalandra mindenképpen hasznos e tekintélyes gyűjtemény. A kötetet gazdag irodalom és forrásjegyzék, ille-tve névmutató, valamint fekete-fehér képanyag gazdagítja. (Trezor Kiadó, 1993.)

FRIDECKY FRIGYES

SZÍNHÁZ

Parti Nagy Lajos: A test anyala

A Merlin étterme nem terem. Legfeljebb előtér. Lépcső teteje, ahová meg lehet érkezni, ahol lehet várakozni a szomszédos teremben tar-tandó előadásra, ahol el lehet tölteni a szünetet, s